

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

ԳՈՒՐԳԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

բանասիրական գիյր. դոկտոր

Վանաձորի պետական համալսարան

ՍԵՐ «ԳՐԱԲԱՐ» ՁԵՈՆԱՐԿԻ

ԵՎ ՆՐԱ ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՅԻՆ ՓՆԱՅԱՏՄԱՆ ՄԱԿԱՐԳԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

2014 թ. «Ոսկան Երեւանցի» հրատարակչութիւնը լույս ընծայեց մեր «Գրաբար. Տեսական եւ գործնական պարապմունքների նյութեր» ուսումնական ձեռնարկը՝ պրոֆ. Սերգո Հայրապետյանի խմբագրութեամբ:

«Էջմիածին» հանդեսի 2015 թ. Ե. համարում գրախոսութեամբ հանդես եկավ պրոֆ. Է. Մկրտչյանը¹: Գրախոսի կարծիքով՝ «Անհաջող հետեւորդներ չաճեցնելու համար գիրքը պետք է վերահրատարակել, շտկումներ կատարել, բառարան կցել, ապա հրամցնել ուսանողներին եւ գրաբար սովորողներին»: Մեջբերվածը գրախոսութեան եզրափակիչ նախադասութիւնն է:

Խոստովանենք, որ սկզբում ժամանակի սղութեան պատճառով ուշադրութեան չարժանացնելու տրամադրվածութիւն ունեինք, բայց որքան էլ այդ գրախոսութեանը համարժեք պատասխան տալը մեզ համար ժամանակատար լինի եւ մասամբ էլ՝ ժամանակի վատնում, այնուամենայնիւ, ստորեւ համբերութեամբ կանդրադառնանք հիշյալ գրախոսութեան մեջ տեղ գտած դիտողութիւններին եւ առաջարկ-խորհուրդներին, որոնք, երեւում է, գրախոսի կողմից ավելի են կարեւորվել, քան գրքի իրական արժանիքներին հաւուր պատշաճի անդրադարձը:

Արդ՝ պարզենք՝ ի՞նչն է անհանգստացնում գրախոսին, եւ ինչու է այդքան մտահոգ տողերիս հեղինակի հնարավոր հետեւորդների աճով: Մինչեւ պարզելը, սակայն, տեղեկացնենք, որ մեր հայեցակարգի հետեւորդները մեր հարյուրավոր շրջանավարտներն են, որոնք ոչ միայն դասավանդում են դպրոցներում, այլեւ հաջողութիւններ ունեն գիտութեան

¹ Տե՛ս հանդեսի նշված համարը, էջ 143-153:

ասպարեզում եւ պատիվ են բերում հայերենագիտութեանը ոչ միայն Հայաստանում:

Գրախոսը, հավանաբար, արդար քննադատի եւ երիտասարդ սերունդի կրթութեամբ մտահոգութեան պատրանք ստեղծելու նպատակով, մոտ երկու էջ ծավալ զբաղեցնող 9 կետով ներկայացնում է նաեւ գրքի «արժանիքները»: Բառը չակերտել ենք այն պարզ պատճառով, որ նրա թվարկած կետերից եւ ոչ մեկը իրականում արժանիք չէ, այլ սովորական պահանջ՝ յուրաքանչյուր նման ձեռնարկ ստեղծելու համար: Ասել կուզե՛ գրախոսը արժանիք է համարում միայն այն, ինչը, փաստորեն, դարավոր նույնութիւն է ենթադրել տալիս, քանի որ նոր տեսակետները, լեզվական իրողութիւնների այլակարգ բնութագրումները՝ գիտական նորովի հիմնավորումներով, երկյուղ եւ անհանգստութիւն են պատճառում գրախոսին, եւ նա համոզված է, որ դրանք «....ըստ էութեան՝ նսեմացնում, անտեսում եւ հեղինակազրկում են մինչ այժմ եղած բոլոր դասագրքերը, ձեռնարկները, ուսումնասիրութիւնները: Մեղմ ասած՝ գրաբարի՝ անցյալի մշակութային ժառանգութեան ժխտման մասնակի փորձ է արվում»:

Պատկերացնել չէինք կարող, որ բուհում գրաբարի դասավանդման տասնամյակների փորձառութեամբ դոկտորի բարձր տիտղոսով պրոֆեսորին երբեւիցե ստիպված ենք լինելու իրազեկել, որ համալսարանական ձեռնարկը ուսանողին միայն որեւէ տեսակետ հրամցելու գործիք չէ, եւ նմանատիպ նոր գրքի հեղինակն էլ պարտավորված չէ կաշկանդված մնալու սոսկ այդ «սրբազան» տեսակետի տիրույթում: Նախքան մեր գրքի լույսընծայումն էլ հրապարակում եղել են (անշուշտ, հետագայում նույնպէս կլինեն) նաեւ՝ տեսական դրույթների առումով իրարից տարբերվող գրաբարի ձեռնարկներ, եւ սա միանգամայն բնական վիճակ է, որին բնականորեն հաղորդակից են դառնում ուսանողը եւ ուսուցանողը: Յուրաքանչյուր նոր դասագրքի կամ ձեռնարկի լույս աշխարհ գալը բնավ չի նշանակում, թե ուսանելիս կամ ուսուցանելիս որոշ դեպքերում այլ գրքերից չի կարելի օգտվել, իսկ հարկ եղած դեպքում՝ այլոց կարծիքներից արմատապէս տարբերվող մոտեցումներ ունենալ: Հասկանալի չէ, օրինակ, թե ինչու է գրախոսը մեր վերատերմիջնավորումներից վիրավորված, եւ ինչով ենք մենք «անհարգալից վերաբերմունք» ցույց տալիս մշակութային ժառանգութեան նկատմամբ: Եթե գրաբարի անցյալ դերբայը համատեղում է արդէի հայերենի հարակատար եւ վաղակատար դերբայների իմաստները, եւ եթե դեռ ժամանակին Ա. Աբրահամյանն է անցյալ դերբայով կազմված ժամանակաձեւերն անվանել վաղակատար-հարակատար ներկա եւ անցյալ, ապա ո՞վ իրավունք ունի բռնելու մար-

դու ձեռքը՝ վերջիններիս համաբանությունը անցյալ դերբայով եւ իցեմով վերլուծական կազմությունը վաղակարար-հարակարար ապստոնի, իսկ հիշյալ դերբայն էլ՝ վաղակարար-հարակարար անվանելու համար, այսինքն՝ նախորդների ձեռնարկումը զարգացնելու եւ այն արդիհայերենյան քերականական իրողություններին մոտեցնելու, համադրելու համար: Զե՞ որ դրանով անհամեմատ պարզեցվում է վերլուծական ժամանակաձեւերի պատկերը, հետեւաբար դյուրին դառնում նաեւ ուսուցումը՝ ի տես լեզվական տարբեր գոյաձեւերի նույնական իրակություն միասնական անվանման: Նույնը վերաբերում է «ապառնի» հորջորջվող ապակատար դերբային եւ սրանով կազմավորվող վերլուծական ժամանակաձեւերին: Հետաքրքիր է՝ իրո՞ք այն կարծիքին է գրախոսը, թե եղել է եւ կա գրաբարի բոլոր իրողությունների գնահատման միասնական ըմբռնման դարավոր անսասան փաստ, թե՞ մտածում է, որ իր հրատարակած «Գրաբարի դասընթացը» (Նրեւան, 2008) այնքան է կատարյալ, որ այլեւս ոչ ոք չպիտի հանդգնի ասելիք ունենալ այդ ասպարեզում: Հունաբան եւ լատինաբան քերականները տասը կամ ինը հոլով էին ընդունում, Մ. Աբեղյանը, որ աշխարհաբարի հոլովման համակարգը հինգ հոլովով էր ներկայացնում, գրաբարի համար միշտ յոթ հոլով էր նշում, Աշոտ Աբրահամյանը վեց հոլով է տալիս իր «Գրաբարի ձեռնարկում»... Անցյալից ա՛յս ժառանգությունն ունենք, եւ հետաքրքիր կլիներ իմանալը՝ սրանցից ո՛րը պիտի ընդունենք, որ խուսափել կարողանանք գրախոսի զայրագին դատաստանից, ինչ էլ թե «չենք հարգում» ավանդույթը: Աշոտ Աբրահամյանը հիշատակված գրքում «արտաքին եւ ներքին թեքումների» փոխարեն գործածում է «վերջադրական եւ ներդրական հոլովումներ» անվանումը, որն անվարան կրկնում է գրախոսը: Մի՞թե չի մտածում, որ կարող է համարժեք մեղադրանքի արժանանալ. ինչո՞ւ: Գրախոսին հակառակվելով՝ նրա զայրույթը թեժացնելու մտադրություն չունենք, բայց ուզում ենք հասկանալ նաեւ մեղքի մեր հնարավոր բաժինը հանդեպ մեր նախնյաց լեզուն եւ առհասարակ անցյալի ժառանգությունը, երբ, ի տարբերություն տարածված տեսակետի, համաձայն որի՝ գրաբարում բայը ձեւավորվում է ներկայի եւ կատարյալի հիմքերով, ուսանողներին մատուցում ենք եռահիմք (նաեւ ապառնու հիմքով) կազմության դրույթ (ի դեպ, դոցենտ Դավիթ Գյուլզատյանը տողերիս հեղինակի ծննդյան 60-ամյակին նվիրված գիտական նստաշրջանում այդ դրույթի գեկուցմամբ ելույթ է ունեցել (գեկուցումն էլ տպագրված է), որին ներկա էր նաեւ գրախոս է. Մկրտչյանը, սակայն որեւէ ձեւով դեռեւս չի արձագանքել): Պատժե՞նք Գյուլզատյանին ...

Մեզ համար չափազանց կարևոր է եղել և մնում է ուսուցման ընթացքում անապայմանորեն ընդգծել ձևակազմիչ դերքայինների **եւ** եւմ, էի, իցեմ օժանդակ քայլաձևերի հարադրությամբ կազմված վերլուծական ժամանակաձևերի փոխադարձ կապը, ինչպես նաև հենց վերլուծական ժամանակաձևերի հակադրամիասնությունը համակարգի մեջ, և այդ պարճառով **կա՛մ պետք է գործածեինք ափանդական** անցյալ ու ապառնի դերքայ **եւ**, **Համապատասխանաբար**, անցյալի ներկա, անցյալի անցյալ, անցյալի ապառնի, ապառնիի ներկա, ապառնիի անցյալ **եւ** ապառնիի ապառնի, **ըստ իս, անհաջող տերմինները, կա՛մ էլ այնպես, ինչպես ներկայացրել ենք մեր ձեռնարկում, այն է՝ ա) վաղակարար-հարկարար դերքայ և ապակարար դերքայ, բ) ներկա վաղակարար-հարկարար, անցյալ վաղակարար-հարկարար, ապառնի վաղակարար-հարկարար, գ) ներկա ապակարար, անցյալ ապակարար և ապառնի ապակարար:**

Եվ հետո՝ ձեռնարկի ներածականում մենք արդյո՞ք քննարկել ենք մեր կողմից գործածված տերմինների՝ գիտական չըջանառություն մեջ դնելու հարցը. չէ՞ որ այնտեղ գրված է, որ նմանատիպ բաներն արվում են՝ կարեւորելով ուսուցման դյուրությունը (էջ 6): Արդյո՞ք ասվածը ընկալվում է, թե իբր այսուհետ արգելվում է ափանդաբար ընդունված տերմինների գործածությունը, թե տողերիս հեղինակն այսուհետեւ անցյալ դերքայ, նախդիր **եւ** այլ եզրույթներ այլեւս չպիտի գործածի:

Այդ նույն տրամաբանությամբ մենք պետք է հարցնենք գրախոսին, թե ինչու, օրինակ, ինքը Ա. Աբրահամյանի հիշյալ ձեռնարկում վաղակատար-հարկատար ներկա **եւ** վաղակատար-հարկատար անցյալ ժամանակաձևերից հետո դրանց՝ փակագծերում զետեղված, Համապատասխանաբար, հարկարար **եւ** գերակարար համարժեք տերմիններին իր դասընթացում տեղ չի տվել: Եվ ընդհակառակն, ինչո՞ւ է նրա հիշյալ դասընթացում վերլուծական տերմինին հաջորդում հնացած **եւ** գիտական չըջանառությունից դուրս եկած քաղաքիայ տերմինը: Եթե դա արվել է այն պատճառով, որ Ա. Աբրահամյանի ձեռնարկում այդպես է ձեւակերպված, այդ դեպքում ո՞ւմ է պետք իր դասընթացը: Հարկ է նկատել, որ եթե անցյալ դարի 70-ականներին, օրինակ, այդ մոտեցումը լիովին արդարացված էր, որովհետեւ քաղաքիայ ժամանակաձև տերմինը վերլուծականին զուգահեռ դեռեւս լայնորեն գործածվում էր, ապա ներկա ժամանակաշրջանում այն գործածությունից դուրս է եկել **եւ** գրախոսի հիշյալ դասընթացում բացարձակապես ավելորդ է:

Ըստ գրախոսի՝ տողերիս հեղինակի «անհարգալից» վերբերմունքը «աններելի» է նաեւ գրաբարի հրամայականի ձեւերը հավասարապես ապառնի համարելու համար: Ուզում ենք հարցնել գրախոսին՝ եթե գրա-

բարի եւ աշխարհաբարի բուն հրամայականները իմաստով նույնն են, երբեւէ նրա մտքով չի² անցել, թե ինչո՞ւ է գրաբարում նույն ժամանակը «ներկա» կոչվում, իսկ աշխարհաբարում՝ «ապառնի»։ գրեալ = գրիր։ Ո՞րն է հիմքը հավասարման ձախ կողմի բառաձեւը՝ ներկա, աջ կողմինը՝ ապառնի համարելու։ Եթե գրաբարի գրեսցիր հորդորականն ապառնի ժամանակ է, սրանից բխո՞ւմ է արդյոք, թե բուն հրամայականն ապառնի չպիտի լինի։

Գրախոսը քննադատում է մեզ, թե ինչու ենք նախդիր եւ նախադրություն տերմինների փոխարեն կապ ընդհանուր տերմինը գործածում։ Նախ՝ մենք դրանց փոխարեն չէ, որ գործածում ենք կապ տերմինը, այլ գործածում ենք որպես դրանց եւ հետադրությունների ընդհանուր անվանում² եւ որպես այդպիսին՝ հարկ եղած դեպքում՝ նաեւ՝ դրանցից յուրաքանչյուրի համար՝ հենց ընդհանրականություն ուժով։ Ապա՝ սա ոչ թե քմահաճություն է, այլ հենց տողերիս հեղինակի պատկերացրած ավանդույթի որդեգրում։ տառացիորեն հետեւել ենք Մ. Աբեղյանին. «Գրաբարի կապերը (ընդգծումը մերն է — Գ. Խ.) զբաղում են իրենց գոյականից առաջ, ուստի կոչվում են նախդիր կամ նախադրություն»³։ Այնուհետեւ՝ այդ երեք տեսակի համար իբրեւ ընդհանուր անուն Գ. Զահուկյանը գործածում է առդիր տերմինը. ինչո՞ւ է. Մկրտչյանը այդ էլ չի հիշատակում (անտեղյակություն ասենք, թե՞ ինչ)։ Վերջապես՝ վերն ասվեց, որ մեզ համար սկզբունք է գրաբարի եւ աշխարհաբարի նույնական երեւույթները միասնական անվանմամբ ներկայացնելը, եւ կարող էինք, օրինակ, հետեւելով Գ. Զահուկյանին, մենք եւս առդիր տերմինը գործածել։ Նպատակահարմար ենք գտել Մ. Աբեղյանի տերմինը շրջանառել, որն առավել տարածում ունի։ Կապ տերմինի «չարդարացվածության» պատճառներից մեկն էլ է. Մկրտչյանը «հիմնավորում է» նրանով, որ «....«խեղճ» զ-ն դառնում է եւ՝ կապ...., եւ՝ նախդիր, եւ՝ որոշիչ հոդ»։ Ոչ թե դառնում է, այլ կա եւ, ըստ անհրաժեշտության, երեք կերպ էլ կարելի է անվանել. ո՞վ ում կարող է արգելել կամ թույլատրել, որ նախդիր եւ նախադրություն տերմինները գործածի։ Գրախոսին լրացուցիչ զայրույթ է պատճառել այն, որ մենք առաջինն ենք հանդգնել իրերն իրենց անունով տալ, մասնավորապես զ նախդրի՝ հայցական հոլովում որոշյալ առման քերականական իմաստ ապահովելու եւ դրանով իսկ որոշիչ հոդ դառնալու

² Կեսարեալ յետ-ը, օրինակ, ինչպե՞ս բնութագրել՝ նախդրավոր, թե՞ նախադրությամբ կապակցություն, իսկ այդ կապակցության յետ-ը ինչպե՞ս կոչել՝ նախդիր, թե՞ նախադրություն. չէ՞ որ այն իրականում հետադրություն է։

³ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Զ., Երեւան, 1974, էջ 803։

իրողությունը «բարձրաձայնելը», որի համար, կարծում ենք, մենք չէ՛ք թե պարսավանքի, այլ դրվատանքի՝ ենք արժանի, քանի որ այսուհետ գրա-խոսն ինքն էլ թարգմանություն ժամանակ կզանազանի զ որոշիչ հոգը նախդրից եւ կկարեւորի նրա առկայությունը կամ բացակայությունը, ինչը նա չի արել իր վերոհիշյալ դասընթացի, օրինակ, 165-րդ էջում:

Գրաբար տեքստի ընթերցանություն արտառոց կանոններ է պահանջում է. Մկրտչյանը: Բանից պարզվում է՝ եթե գրված է «աղանեաւք», «կարծեաւք», ապա պետք է ընթերցել **[աղավնյավք]*, **[կարծյավք]*, իսկ եթե գրված է «աղանեօք», «կարծեօք», ապա պետք է ընթերցել **[աղավնյօք]*, **[կարծյօք]*: Նախ՝ քննադատում է տողերիս հեղինակին, թե իբր մենք բարբառային գրությամբ ենք արտասանություն կանոններ տալիս: Ի պատասխան սրա՝ ասենք, որ տառադարձական փակագծերը արտասանական առավելագույն ճշգրտություն են պահանջում, եւ «բարբառային» համարված տառադարձությունն էլ հենց այդ ճշգրտությամբ է պայմանավորված, ուստի գրախոսի՝ արեւելահայ գրության պահանջը, մեղմ ասած, տեղին չէ: Երկրորդ՝ գրախոսի արտասանական պահանջն արտացոլող փակագծերից առաջ աստղանիշ ենք դրել, որովհետեւ այդ կարգի արտասանություն նախատեսված չէ գրաբարի ավանդական արտասանությամբ: Երրորդ՝ զարհուրելի է «աղանեաւք»-ի՝ **[աղավնյավք]* եւ «կարծեաւք»-ի՝ **[կարծյավք]* արտասանելու պահանջը: Երկու դեպքում էլ (աղանեսաւք // աղանեսօք) ճիշտ արտասանությունն է *[աղավնյօք]* (նույնը վերաբերում է մյուս բառաձեւին): Ապշելիք է, թե ինչի հիման վրա է այս «կանոնը» մոգոնվում: Մի՞թե լեզվաբանն իր ուսանողներին «աւձ», «աւր» բառերի արտասանությունն իր «կանոնով» է սովորեցնում, այն էլ՝ տասնամյակներ շարունակ...

Գրախոսը գրքի թերություններից մեկն էլ համարում է ինքնաչեն եւ, իր կարծիքով, «քիչ գործածվող» պարսկանոն, անդիմաստիմանափակ, ենթակասություն, կրկնաբաղադրյալ, տարրայթ, հավելադրություն «բառերի» գործածությունը: Կարճ կապելու նպատակով նշենք, որ դրանք ոչ թե բառեր են, այլ տերմիններ, իսկ տերմինների գործածության հաճախականությունը որոշում են դրանք իմացողներն՝ ըստ անհրաժեշտության: Նկատենք նաեւ, որ, օրինակ, հավելադրություն «բառի» գործածությունից դժգոհող գրախոսը պիտի իմանա, որ չի կարելի գործածել «ավելադիր ուղիղ խնդիր» (էջ 178), որովհետեւ իր նախընտրած արդիհայերենյան բառարանում ավելադիր բառ անգամ չկա (գուցե «նորակազմություն» է), այլ կա միայն հավելադիր տերմին:

Գրախոսին առավել շատ անհանգստացրել են գրքի նորամուծութ-
յունները (չգիտես՝ ինչու, ինքն այդ բառը բերում է չակերտների մեջ,
որը, ինչպես հայտնի է, կարելի էր անել այն դեպքում, երբ դրանք իրոք
նորամուծություններ չլինեին): Այդպիսին է, օրինակ, մեր կողմից առա-
ջարկվող ինիսկան (հիմք)-ը, որը կազմել ենք ցոյական-ի (եւ արդի հայե-
րենի քերականության համար՝ րեսկան-ի) համաբանությունամբ, քանի որ ի
ձեռնարկով կազմվող երկրորդ հիմքը գրաբարի ձեռարկներում կա՛մ ան-
տեսվում է, կա՛մ կոչվում ի թույլ քաղադրիչով, մինչդեռ ց ձեռնարկով կազմ-
ված հիմքն անվանվել է այդ տառի այբբենական անունով՝ ցոյական, թեեւ
որոշ դիրքերում ի հիմքակազմիչ բաղադրիչի նման ց-ն նույնպես թույլ
է՝ արաւցես, գրեւցոք, պարաւնջիք եւ այլն: Մենք դա արել ենք տերմիննե-
րի համակարգում միօրինակություն բերելու նպատակով, որը նույնպես
նպաստում է արդյունավետ ուսուցմանը: Ով դա չի ընդունում, կարող է
հետեւել ավանդականին, այսինքն՝ կա՛մ այդ հիմքն անտեսել, կա՛մ կոչել
ի թույլ քաղադրիչով: Հետաքրքիր է՝ իսկ գրախոսն ինքը նորամուծություն-
ներից առհասարա՞կ է խուսափում, թե՞ միայն տողերիս հեղինակի գրքի
առնչությամբ: Եթե առհասարակ, ապա այդ դեպքում ինչպե՞ս որակել
նրա «նորամուծությունները» իր դասընթացում (օրինակ՝ «անառարկա
գործողություն» (էջ 88) եւ այլ տարօրինակ ձեւակերպումները), որոնց
ստորեւ կանդառառնանք:

Լավ չէ, որ մեր գրքի՝ վանդակներում ներկայացված հարացույցները
եւ աղյուսակները գրախոսի վրա «ծանր տպավորություն են թողնում,
տեսագաշտը ծանրանում է, ընկալումը՝ դժվարանում»: Սակայն չարադ-
րանքից պարզ չի երեւում, թե բացի իրենից՝ վանդակավոր հարացույց-
ները եւ աղյուսակներն է՞լ ում վրա են ծանր տպավորություն թողել, եւ է՞լ
ու՞մ համար է ընկալումը դժվարացել (գուցե հենց այդ է պատճառը, որ
գրախոսն իր դասընթացում գոնե մեկ նմանատիպ հարացույց կամ աղ-
յուսակ չունի): Մինչդեռ մեր երեսնամյա դասավանդման փորձը ցույց է
տալիս (եւ դա մենք չենք հայտնագործել), որ վանդակներում ներկայաց-
ված հարացույցները եւ աղյուսակները միմիայն նպաստում են ուսանո-
ղի իմացական պաշարի ժողովմանն ու ամրագրմանը զննական եղանա-
կով՝ ուշադրության կենտրոնացմամբ, ձեռնարկների հարաբերակցության
նրբությունների առավել խոր ընկալման հնարավորությամբ:

Եվս մի «քննադատական» նկատում գրախոսից. «Գրաբարի անկանոն
բայերի թիվը հասնում է շուրջ հարյուրի (էջ 283). այսպիսի ուռճացված
տվյալը զարմանք է առաջացնում (ի դեպ, զարմանքն այնքան է մեծ եղել,
որ գրախոսն այդ բանը մի գրախոսություն մեջ կրկնել է մի քանի անգամ

– Գ. Խ.), որովհետեւ բայերի բուն անկանոնությունը որոշվում է կատարյալի հիմքից՝ արմատի կամ արմատահնչյունների փոփոխումից: Հարց է ծագում՝ այդ հարյուր բայերի անկանոնությունները այդ սկզբունքով (ի դեպ, հարցակիր բառն այստեղ այդ-ն է, ոչ թե սկզբունքով-ը – Գ. Խ.) են որոշվում: Կարծում ենք՝ դա արշավանք է այլոց շարադրանքներում նշվող բացառությունների, աննշան շեղումների ու նման երեւույթների դեմ եւ ուսուցողական նպատակով արդյունավետ բան չէ»: Ստիպված ենք հերքումը տալ կեստ առ կեստ:

1. Ի՞նչ է նշանակում «բայերի բուն անկանոնություն». գրախոսը չի էլ պատկերացնում, որ մեջբերյալ ձեւակերպմամբ հերքում է ինքն իրեն, այն է՝ կա նաեւ «ոչ բուն անկանոնություն»:

2. Եթե «ոչ բուն անկանոնությամբ» ածում է անկանոն բայերի թիվը, ապա ուռճացման մասին խոսք լինել չի կարող:

3. Եթե «բուն անկանոնությունը որոշվում է կատարյալի հիմքից», ապա «ոչ բունը» այլ հիմքից է որոշվում:

4. Գործող համակարգից ամեն մի շեղում հակահամակարգ է տվյալ համակարգին, ուստի եւ անկանոնություն է նույն համակարգում:

5. Ինչ վերաբերում է այն մտքին, թե «դա արշավանք է այլոց շարադրանքներում նշվող բացառությունների դեմ», ապա, կարծում ենք, ընդամենը պետք է խրախուսել այդ արշավանքը, որովհետեւ այդպե՛ս պիտի դեմն առնվի ուսանողին կեղծ քաջաոտություններով գիտական հիմնավորումներից խուսափել տվող մեկնաբանությունների:

Գրախոսի՝ միակազմ նախադասությունների առնչությամբ արված դիտարկումներին հարկ չենք համարում անդրադառնալ, քանի որ մենք չենք ընդունում հիշյալ կառույցների մասին նրա որոշ մոտեցումները, որքան էլ գրախոսության մի էջի սահմաններում (էջ 150) ինչ-որ «խորհուրդներ» է տալիս՝ կապված դրանց ծանոթագրությունների հետ նույնպես: Բավարարվենք՝ անդրադառնալով ընդամենը մեկ տեսական դրույթի: Գրախոսը գտնում է, որ «է ինչ, զոր ո՛չ քեզ պարտ է ասել» տիպի կառույցների ընդգծված նախադասությունը երկկազմ է, եւ ենթական տրականով է արտահայտված, մինչդեռ մենք գտնում ենք, որ միադիմի կազմությունները չեն կարող երկկազմ նախադասության սրորոգյալ դասնալ: Իմիջիայլոց, եթե «զոր ո՛չ քեզ պարտ է ասել»-ը երկկազմ է, եւ ենթական էլ՝ տրականով (քեզ), ապա ո՛րն է ժամանակակից հայերենի նույնօրինակ «Քեզ պետք չէ այդ մասին խոսել» նախադասության ենթական. մի՞թե դարձյալ՝ քեզ-ը կամ գուցե ասել-ը:

Ծանոթագրությունների մասին: Բան չի մնում՝ գրախոսը հանձնա-

րարի, որ, օրինակ, «Զոր տարեալ էր Շապհոյ արքային» տիպի կառույցները ծանոթագրենք «անցյալ դերբայը պահանջում է սեռականով ենթակա», եւ դա համարում է «ուղղակի բացատրութիւն», մինչդեռ ծանոթագրութեան մեր տարբերակը (Զոր տարեալ էր Շապհոյ արքային կառույցը թարգմանել երկկազմ նախադասութեամբ՝ որին տարել էր Շապուհ արքան) համարում է «անուղղակի մեկնաբանութիւն»՝ պատճառաբանելով. «Ուսանողը, կարգալով թարգմանութիւնը, գաղափար չի կազմի կառույցի մասին, որ անցյալ դերբայի եւ նրանով ձեւավորված ստորոգյալի պահանջով գործածվում է սեռական հոլովով ենթակա»: Նախ՝ ծանոթագրելու մասին գրախոսի տված խորհուրդը տվյալ դեպքում իրենք չէ. այդպես ծանոթագրել են նաեւ իրենց առաջ, եւ կարող են ծանոթագրել նաեւ իրենց հետո, բայց եթե ինքն այդ ձեւն է կրկնել, դա իր գործն է: Երկրորդ՝ հարց է ծագում, թե նմանատիպ ձեռնարկներում լեզվական այս կամ այն միավորին վերաբերող ծանոթագրութեամբ ինչ նպատակ է հետապնդվում՝ սոսկ հայտարարել տեքստի տվյալ հատվածում չընդգծված ինչ-որ միավորի առկայութեան մասին, թե՞ ի ցույց դնել այդ միավորը եւ ուղղորդել ուսանողի հետագա անելիքը: Եվ հաջորդ հարցը՝ գրախոսի՞ վերոբերյալ ուղղակի բացատրությունը կօգնի ուսանողին՝ տվյալ կառույցը հստակորեն որոշելու եւ նրա իմաստը հասկանալու, այսինքն՝ բանավոր կամ գրավոր ճիշտ թարգմանելու, թե՞ մեր տարբերակը, որում ոչ միայն առանձնացված եւ ընդգծված է բնագրի անհրաժեշտ կառույցը (առաջին օգնութիւն), եւ ոչ միայն հանձնարարված, որ դա սովորական կառույց չէ, ուստի պետք է թարգմանել արդիականայնայն երկկազմ նախադասութեամբ (երկրորդ օգնութիւն), այլեւ բերված է նաեւ թարգմանութիւնը (երրորդ օգնութիւն):

Միառժամանակ ուղղակի մեջբերումներ չենք անի, որովհետեւ այսօրվա հետո անիմաստ ենք համարում «քննադատութիւններին» հանգամանալից պատասխան տալը:

Հիմքից զուրկ է գրախոսի այն քննադատութիւնը, թե գիրքը վերջում բառարան չունի: Դրա փոխարեն յուրաքանչյուր դասին ներառված տեքստ տողատակի բառային, դարձվածային, քերականական անծանոթ իրողութիւնների այնքան ծավալուն բացատրութիւններ ունի, որ բառարանի կարիք չի զգացվում: Չմոռանանք, որ ուսուցման գործընթացում դասախոս էլ է աշխատում (սա ինքնուսույց չէ), որի պահանջով ուսանողները կատարում են նաեւ բառարանային աշխատանքներ: Բացի այդ՝ դա առիթ է, որ դասախոսն ուսանողին ուղղորդի դեպի գրաբարի բառարաններ, որով ուսանողը ոչ միայն հաղորդակից կդառնա մշակութա-

յին կոթողներին, այլեւ մշակութային վայելք կապրի ուսումնառության ընթացքում:

Իրականում գիրքն ունի մի շարք արժանիքներ, որոնց այստեղ հարկ չկա անդրադառնալու:

Այժմ՝ գրախոսության մեջ տեղ գտած անխոհեմ արտահայտությունների մասին: Նախ՝ հարց. ո՞վ է թույլ տվել ինչ-որ մեկին (ով էլ որ լինի)՝ սեփական կարծիքը դիմացինի վզին փաթաթելու անիմաստ փորձ անելիս այնքան ոգեւորվել եւ այդ ընթացքում նաեւ վիրավորական արտահայտությունների դիմել: Ողջ գրախոսության մեջ հազվադեպ են կարծում ենք, մեր կարծիքով, մեր պատկերացմամբ եւ նմանօրինակ արտահայտությունները, ինչը ակադեմիական բարեվարքության չգրված կանոնների կոպիտ ոտնահարում է: Ի՞նչ են նշանակում գրախոսի ինքնավստահ հանձնարարականները եւ անթույլատրելի ուսուցողական ոճը (պնդք է ..., ճիշտ չէ ..., չի կարելի ...): Ի՞նչ է նշանակում «չիմացությունը (տգիտություն չեմ ասում)»: Ի՞նչ է նշանակում «չատ վատ է եւ ծիծաղելի»: Ի՞նչ է նշանակում սեւակյան անհարկի մեջբերումը ... Գրախոսը պատկերացնո՞ւմ է, որ գրախոսվող ձեռնարկը տպագրության է երաշխավորվել նախ՝ որոշակի ամբիոնի, ապա՝ որոշակի բուհի գիտիորհրդի կողմից, եւ որեւէ մեկը նրան չի հանձնարարել միայնակ որոշումներ կայացնելու, քանի որ ինքը, ի բարեբախտություն մեզ բոլորիս, գրաքննչական մարմին չէ, թէ չէ իր լույս ընծայած գրքերից հետո առհասարակ կարգերը հայերենագիտությանը վերաբերող գրքերի հրատարակությունը: Դա նույնն է, եթե մենք հանգես գանք, օրինակ, իր հիշյալ դասընթացը գործածություններից առհասարակ հանելու, ավելին՝ իրեն էլ գրաբարի դասավանդման իրավունքից զրկելու առաջարկներով:

Ինչեւէ, գրախոսի՝ ակադեմիական բարեվարքության կանոնները կոպտորեն խախտելու հանգամանքն էլ մեզ ստիպեց ոչ թե բավարարվել հիշյալ պատասխանով, այլ պարզապես թերթելով գրախոսի հիշյալ դասընթացը՝ համարժեք արձագանքով ի ցույց դնել նրանում տեղ գտած թերություններն ու սխալները պատահականորեն ընտրված ընդամենը մի քանի էջերում: Համոզված ենք, որ մեր այս քայլն էլ գրախոսի՝ համար «վիրավորանք չպիտի համարվի, քան օգտակար եւ օժանդակող գործելակերպ»:

Առաջին հերթին մեզ հետաքրքրեց, թե գրախոսն իր կազմած դասընթացում ինչպես է ներկայացնում բայի խոնարհման համակարգը (հմտ. մեր ձեռնարկի 217-218-րդ էջերը), մասնավորապես՝ ժամանակաձեւերը (գրախոսը դրանք ժամանակներ է անվանում. իր գործն է), որոնց հետ կապված՝ քննադատության է արժանացնում մեր մոտեցումը: Գրախո-

սի դասընթացի 84-րդ էջում գտնում ենք «ԵՂԱՆԱԿԱՅԻՆ ՁԵՎԵՐ, Բայի եղանակները եւ ժամանակները» վերնագիրը եւ ենթավերնագիրը, որոնցից հետո՝ «... Սահմանական եղանակն ունի երեք ժամանակ: Ստորադասական եղանակը ունի երկու ժամանակ: Հրամայական եղանական ունի երկու ժամանակ» ձեւակերպումները, եւ ստացվում է, որ ըստ նրա շարադրանքի՝ գրաբարի բայն ունի ընդամենը 7 ժամանակաձեւ: Ընդ որում, այդ մասին կարելի է առանձին-առանձին բերված ժամանակաձեւերը հաշվելուց հետո իմանալ միայն, որովհետեւ դրանց թվաքանակի մասին որոշակի նշում չկա: Բացի այդ՝ սովորողը նշված էջի շարադրանքից կարող է ենթադրել նաեւ, որ գրաբարի ժամանակաձեւեր են միայն կազմությամբ համադրական խոնարհված բայաձեւերը: Այո՛, ենթադրել, քանի որ համադրական տերմինը ողջ թեմայի մեջ գոնե մեկ անգամ չի հիշատակվում, որպեսզի սովորողը պատկերացում կազմի համադրական եւ հետագա շարադրանքում տեղ գտած վերլուծական տերմինների ու համադրական եւ վերլուծական ժամանակաձեւերի միջեւ առկա հակադրամիասնական կապի մասին: Ինչ վերաբերում է վերլուծական ժամանակաձեւերին (էջ 136-137), ապա՝ ա) նախապես ընդհանուր ձեւով չի նշվում, թե բայի եղանակներից որոնք ունեն վերլուծական ժամանակաձեւեր, եւ ո՛ր եղանակը քանի ժամանակաձեւ ունի, բ) ոչ մի խոսք չկա վաղակատար-հարակատար ներկա, վաղակատար-հարակատար անցյալ ժամակաձեւերի՝ սահմանական եղանակի բայաձեւեր լինելու մասին, մինչդեռ ապառնի դերբայով եւ եւ/էի օժանդակ բայաձեւերով կազմվածների մասին նշվում է, որ նրանք սահմանական եղանակի ժամանակաձեւեր են, գ) թե՛ անցյալ, թե՛ ապառնի դերբայներով եւ իցեւ-ի խոնարհված ձեւերով արտահայտվող վերլուծական ժամանակաձեւերն անվանվում են միեւնույն տերմինով՝ սրորադասական եղանակի բաղադրյալ ապառնի (էջ 137), այսինքն՝ քերականական տարբեր իրողություններ նույն անվանումն ունեն (համանուն են)⁴:

Խոնարհման համակարգը ամբողջական ներկայացնելու համար գրախոսի դասընթացում «Վերլուծական (բաղադրյալ) ժամանակներ» վերնագրին եւ թեմային պետք է նախորդեր նրա հետ հակադրամիասնություն կազմող «Համադրական ժամանակներ» վերնագիրը՝ համապատասխան թեմաներով, մինչդեռ թեմաները կան, սակայն համապատասխան վերնագիրը եւ համադրական տերմինը բացակայում են: Եվ այս համայ-

⁴ Խոնահվելով Ա. Աբրահամյանի վաստակի եւ հիշատակի առջեւ՝ նշեմ, որ այս մոտեցումը նրանն է (տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Երեւան, 1976, էջ 212-219), եւ ավանդապահ գրախոսը գրեթե նույնությամբ կրկնել է:

նապատկերի վրա գրախոսան իրավունք ունի՝ ուրիշներին անհիմն պահանջներ ներկայացնելու, անհարկի խորհուրդներ տալու:

Ինչեւէ:

Հիշյալ դասընթացի 165-րդ էջի չորրորդ պարբերության մեջ «Յետ սորա մեծ ու անուանի եւ բազմաբեր գարեւելից հիւսիսոյ կողմանն կարգէ կողմնակալութիւն» (Խոր., 126) նախադասությունը գրախոսը թարգմանում է «Սրանից հետո [թագավորը] հաստատում է հյուսիս արեւելյան կողմի կողմնակալություն» ձեւով, որտեղ նախ՝ հյուսիս արեւելյան բառն ունի ուղղագրելու խնդիր (հյուսիսարեւելյան), որքան էլ է. Աղայանի հայտնի բառարանում տրված է գծիկով, որին, չգիտես ինչու, գրախոսը չի հետեւել, երկրորդ՝ եթե նույնիսկ կողմի կողմնակալություն կապակցությունը ճիշտ էլ լիներ, ապա ոճական դույզն-ինչ հոտառություն էր պետք՝ չթարգմանելու այնպես, ինչպես արվել է գրախոսի կողմից, երրորդ՝ կողմնակալություն բառն իր նախասիրած արդի հայերենյան բառարանում նշանակում է «կողմնակալ լինելը», հետեւաբար այն պետք է թարգմանվեր ոչ թե ժամանակակից հայերենի կողմնակալություն բառով, այլ իր պատմական նշանակությամբ՝ կուսակալություն բառով (այս հարցում նրան կօգնեն Հայկազյան բառարանը), եւ չորրորդ՝ քանի որ արևելից բառաձևին նախորդում է կողմնակալութիւն ուղիղ խնդրի զ որոշիչ հոգը (գարեւելից կողմնակալութիւն), ապա բառը պետք է թարգմանվեր որոշյալ առմամբ, այն է՝ կուսակալությունը: Հետեւաբար այդ հատվածը պետք է թարգմանվեր հյուսիսարեւելյան կողմի կուսակալությունը: Սրանք հիմա չիմացություն (տգիտություն չենք ասում) արդյունք են:

Ինչպես արդեն նշել ենք, թարգմանության ժամանակ գրախոսի համար զ որոշիչ հոգի առկայությունը կամ բացակայությունը էական դեր չունի, որովհետեւ նույն 165-րդ էջի երրորդ պարբերության «Եւ հրամանաւ Վռամշապուհոյ եւ մեծին Սահակայ ժողովեալ մանկունս ընտրեալս ուշեղս (դասընթացում՝ ուժեղ – Գ. Խ.) եւ քաջասունս, փափկաձայնս եւ երկարողիս» (Խոր., 406) նախադասության թարգմանության մեջ («Եվ Վռամշապուհի ու մեծ Սահակի հրամանով հավաքեց ընտիր, ուժեղ (առողջ կազմվածքով), ուշիմ, քաղցրաձայն, երկար շնչառությամբ մանուկներին») մասկունս բառաձևը, որը քերթողահայրն անորոշ առումով է գործածել, գրախոսը թարգմանել է մանուկներին, մինչդեռ պետք է թարգմաներ անորոշ առմամբ՝ մանուկների: Սխալ թարգմանությունից նախադասության միտքը խաթարվել է⁵, եւ տպավորություն է ստեղծ-

⁵ Ի դեպ, խաթարված է նաեւ Եղիշեից բերված «Եգիտ այս Վասակ զայն Վասակ իր գործակից ի մեծամեծ չարիսն» նախադասությունը (177), որը գրախոսի անթերի դաս-

վում, որ Մեսրոպը հավաքել է նշված հատկություններով օժտված բոլոր մանուկներին, որն իրականությունը չի համապատասխանում: Եթե գրախոսը նեղություն քաշեր ու բացեր Մալխասյանցի թարգմանությունը, ապա այնտեղ կգտներ երեխաներ ճիշտ տարբերակը, ճիշտ՝ երկու տեսանկյունից. նախ՝ որ անորոշ առումով է թարգմանված, եւ երկրորդ՝ որ երեխաներ բառն է գործածվել եւ ոչ թե մանուկներ:

Սակայն սա տվյալ նախադասության մեջ նկատված միակ սխալը չէ: Կան այլ սխալներ նույնպես, որոնցից խուսափելու համար ավանդականի հետեւորդ գրախոսը կարող էր, օրինակ, դարձյալ դիմել Մալխասյանցի թարգմանությանը՝ «Նա Վռամշապուհի եւ մեծն Սահակի հրամանով ընտրությունը երեխաներ ժողովեց, ուշիմ, առողջակազմ, լավ ձայնով եւ երկար շնչառությամբ....»⁶: Ո՛չ, գրախոսը դրա կարիքը չունի, եւ ահա՛ հետեւանքը.

1. Մեծն Սահակ-ը թարգմանել է մեծ Սահակ կապակցությամբ, որից, եթե պատմություն չիմանաս, չես կարող ենթադրել, որ խոսքը սուրբ Սահակ Պարթևի կամ մեծն Սահակի մասին է:

2. Այդ նույն բնագրային նախադասության մեջ, չգիտես որտեղից, տեղ է տվել ուժեղ բառին՝ ուշեղ-ի փոխարեն, որը, ինչպես տեսնում ենք, գրախոսի դասընթացի միակ, մեղմ ասած, վրիպակը չէ:

3. Քաջասունս բառաձևը թարգմանել է ուժեղ (առողջ կազմվածքով) տարբերակներով: Նախ՝ եթե ուժեղ-ը քաջասունս բառաձևի թարգմանությունն է, ապա ինչո՞ւ իր տեղում չէ, այսինքն՝ ուշեղ=ուշիմ բառից հետո, ինչպես որ բնագրում է, երկրորդ՝ եթե քաջասունս-ը «ուժեղ» է նշանակում, եւ առողջ կազմվածքով-ը ուժեղ-ի գոնե հոմանիշն է, ապա ինչո՞ւ միանգամից նախապատվությունը չի տրվել առողջակազմ բառին, որը շուրջ հարյուր տարի առաջ իրավամբ նախընտրել է Մալխասյանցը եւ գործածել ճիշտ տեղում:

Ինչեւէ, անդրադառնանք դարձյալ 165-րդ էջին, որտեղ գրախոսը նշում է. «Որոշիչները լինում են նաեւ բաղմակի, որոշյալին կից կամ ընդմիջարկված»: Եթե նախադասության անդամների բաղմակի լինելը կարեւոր հանգամանք է, ապա հետեւողականորեն այդ մասին պետք է նշվեր կա՛մ առանձին թեմայով, կա՛մ բոլոր անդամներին անդրադառնալիս, մինչդեռ, չգիտես ինչու, դրանից ուղիղ մեկ թերթ հետո (167), օրինակ, միեւնույն բանը չի կարեւորվում հատկացուցիչը բնութագրելիս: Դրա փոխարեն (անհասկանալի է՝ ինչ նպատակով) կես էջից ավել տեղ

ընթացում հանգույց ունի:

⁶ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երեւան, 1996, էջ 257:

զբաղեցնող տողերում երկար-բարակ նշում է հատկացուցչի իմաստային տեսակները, որոնք նման կարգի աշխատանքներում պարզապես ավելորդ են:

Նույն չարաբաստիկ 165-րդ էջում միեւնույն «Ըստ նոցանէ եւ պարապեալքն այսպիսում ճգնութեան դիւանագիրք մատենից՝ ներբողականաց ի մէնջ արժանի եղեն ասից» նախադասութիւնը՝ առաջին դեպքում՝ էջի նշումով (Խոր., 10), երկրորդ դեպքում՝ առանց նշումի (Խոր.), գրախոսը թարգմանում է. «Եվ նրանց նման այսպիսի ճգնութեամբ պարապած՝ դիւանների մատենագիրները մեր կողմից արժանի եղան դրվատանքի խոսքերի (= գովասանական խոսքերի)» (գոնե միայն գովասանական-ը գրվեր, այն էլ՝ դրվատանքի-ից հետո) տարբերակով, իսկ 185-րդ էջում՝ «Նրանց նման նաեւ այս ծանր աշխատանքով զբաղված դիւանների մատենագիրները մեր կողմից գովասանական խոսքերի արժանացան» տարբերակով: Դժվար չէ նկատել, որ նախ՝ առաջին տարբերակում տեղ է զբաղեցրել գովասանական խոսքերի անտեղի մեկնաբանութիւնն իր թարգմանած դրվատանքի խոսքերի մասին, եւ փաստորեն գրախոսը ոչ միայն բնագիրն է թարգմանել, այլեւ իր իսկ թարգմանութիւնը, երկրորդ՝ առաջին տարբերակի արժանի եղեն բառացիորեն ճիշտ թարգմանութիւնը երկրորդ տարբերակում հանդիպում է արժանացան ձեւով: Այդ ոչ ինչ, բայց որ առաջին տարբերակի բուծով տրոհումը երկրորդ տարբերակում բացակայում է, դա լավ չէ, քանզի արդյունքում զբաղված մատենագիրների փոխարեն ստացվում է զբաղված դիւանների տարօրինակ բառակապակցութիւնը:

87-88-րդ էջերում, որտեղ խոսվում է գրաբարի բայածանցների մասին, առհասարակ բացակայում է սոսկածանց տերմինը (կպատկերացնեի՞ք), եւ մնում է՝ դասընթացից օգտվողները գուշակեն, որ -ան-, -են-, -ն-, -չ-, -նչ-, -աչ-, -անչ- ածանցները սոսկածանցներ են: Ահա պատկերը. «Բայածանցներն են՝ ան -, են -, ն -, չ -, նչ -, աչ -, անչ -, ոյց (+ան) > ուցան պատճառական), ար, ուր, ր - (բազմապատկական)», որտեղ ոչ միայն բովանդակային, այլեւ տեխնիկական սխալ էլ կա. պատճառական տերմինի ձախ փակագիծը բացակայում է:

Ծառանում են մի շարք հարցեր, որոնցից թղթին ենք հանձնում մի քանիսը միայն.

1. Ինչպե՞ս վերծանել «Ձեզոք սեռի բայերը ցույց են տալիս անառարկա գործողութիւն, այսինքն՝ ներգործում կամ կրում բացառվում են....» նախադասութեան (էջ 88) միտքը: Մի՞թե միայն ուղիղ խնդիրն ու ներգործման խնդիրն են առարկաներ: Այդ դեպքում ինչե՞ր են բերվող նախադասութիւնների («Բայց այլ ոչ ինչ գործ արութեան եւ քաջութեան

եցոյց. այլ ուրելեաց և ընպելեաց պարապեալ», «....եւ ի մետասաներորդին ապստամբեն Պարթեւք ի ծառայութենէ Մակեդոնացոցն») չեզոք սեռի բայերի ցույց տված անդամները (ընդգծված են): Եթե դրանք առարկաներ չեն, այդ դեպքում գուցե Հանգամանքն⁶ը են կամ Հատկանիշն⁶ը:

2. Ինպե՞ս հասկանալ, որ նույն 88-րդ էջում սնան բայաձևը թարգմանվել է սնեցին (սնուցին) տարբերակներով, որոնցից առաջինը սնել բայի անցյալ կատարյալի ձևերից մեկն է: Ենթադրվում է, որ երկրորդը (սնուցին) սնուցել բայի դիմավոր ձևերից մեկը պիտի լինի, եւ ստացվում է, որ, ըստ գրախոսի, արդի հայերենում սնուցել բայի անցյալ կատարյալի հիմքը ոչ թե սնուցեց-ն է, այլ սնուց-ը, հետեւաբար անցյալ կատարյալի ձևերից մեկը ոչ թե սնուցեցին կանոնավոր ձևն է, այլ սնուցին մեզ անհայտ տարբերակը:

3. Անհասկանալի է, թե ինչու է սպա-ն այնուհետք թարգմանվում (էջ 152) եւ ոչ թե մնում հենց սպա, եկեալ-ը՝ հետ եկալ (էջ 152) եւ ոչ թե հենց՝ եկալ, ջանասցոք-ը՝ աշխարենք եւ ոչ թե հենց՝ ջանանք եւ այլն: Միգուցե այնուհետք-ը, հետ եկալ-ը, աշխարենք-ը (եւ այլն) ավելի երկար տարբերակներ են (ինչքան՝ երկար, այնքան՝ լավ սկզբունքով), կամ գուցե արդի հայերենում չկա՞ն սպա, ջանալ եւ բազմաթիվ այլ բառեր:

4. Հետաքրքիր է՝ ինչի՞ց ելնելով է գրախոսը համարձակվում սխալ համարել աստվածաշնչյան «.... որոց ի խռովելն՝ այր մի սպանեալ էր» նախադասության մեր թարգմանությունը («.... որոնք, երբ խռովություն էին բարձրացրել, մի մարդ էին սպանել»): Ավելին՝ ինչից ելնելով է գրեթե հրահանգում այն թարգմանել «Երբ նրանք (խռովարարները) խռովեցին-ալեկոծվեցին (խռովություն բարձրացրին), մի մարդ սպանվեց (մի մարդ էր սպանվել)» ձևով (ի դեպ, դարձյալ ուշադրության է արժանի գրախոսի «թարգմանություն» ծավալը): Գրախոսը մեր թարգմանությունը սխալ է համարում՝ բերելով մի քանի անգին «հիմնավորումներ»: Այսպես՝ նա գտնում է, որ որոց-ը սեռականով կողմնակի են-թակա է, բայց չի պատկերացնում, որ բուն նախադասությունը ոչ թե «որոց ի խռովելն»-ն է, այլ «որոց այր մի սպանեալ էր»-ը: Նմանատիպ կառույցներում, որոնք արտահայտվում են «վաղակատար-հարակատար դերբայ + է, էր կամ իցէ միադիմի ձեւ – սեռական հոլովով կողմնակի ենթակա» կաղապարով (օրինակ՝ սպանեալ է իմ, քոյ, նորա, մեր, ձեր, նոցա, որոց, Արշակայ եւ այլն) ներգործական սեռի բայաձևերն արտահայտում են միմիայն ներգործական իմաստ եւ դրանով էլ տարբերվում են վաղակատար-հարակատար ներկա եւ անցյալ ժամանակաձևերով ստորոգյալ (սպանեալ եմ, սպանեալ ես, սպանեալ է եւ այլն) եւ ուղղական հոլովով են-

Թակա ունեցող նախադասութիւններէ (օրինակ՝ «նա սպանեալ էր ... »), որոնք մի դեպքում ներգործական իմաստ կարող են արտահայտել, մյուս դեպքում՝ կրավորական՝ նայած այն բանին՝ տվյալ կառույցի մեջ առկա է կամ ենթադրվում է կրո՞ղ առարկա, թե ներգործո՞ղ խնդիր: Այսպէս՝ «Նա սպանեալ էր զԹշնամի» նշանակում է «Նա սպանել էր Թշնամուն», մինչդեռ «Նա սպանեալ էր ի Թշնամոյ» նշանակում է «Նա սպանվել էր Թշնամու կողմից»: Այնուհետեւ գրախոսը համառորեն գտնում է նաեւ, որ այր-ը բուն ենթակա է, եւ դա «հիմնավորում է» նրանով, որ այն չունի զ որոշիչ հոդ (ինքն անվանում է «զ նախդիր»): Իր գործն է): Բայց տվյալ դեպքում այր-ից հետո գործածված մի-ն դերանուն է եւ անորոշութիւն է արտահայտում, այդ դեպքում ինչպե՞ս պետք է անորոշ առմամբ գործածված այր-ը միաժամանակ զ որոշիչ հոդ էլ ստանար: Մյուս «կռվանը» գրախոսը համարում է բուլթով տրոհումը (որոց ի խոռվելն), բայց չէ՞ որ, նախ՝ կարելի էր նաեւ չտրոհել, եւ հետո՝ մի՞թե բուլթով տրոհումը բավարար պայման է «որոց ի խոռվելն»-ը նախադասութիւն դիտելու համար (հմտ., օրինակ, արդիհայերենյան հետեւյալ նախադասութիւն ընդգծված հատվածը՝ «Նրանք հանգստանալով՝ որոշեցին մի պատմութիւն հորինել»): Եվ վերջապէս՝ ի՞նչ կասի գրախոսը, եթե իմաց տանք, որ իր առաջարկած «Թարգմանութիւնը» ոչ ոք չի հետեւում՝ ոչ միայն հայ, այլեւ ռուս եւ հույն թարգմանիչները: Միգուցե իր կարծիքն արտահայտելուց առաջ արժե՞ր Աստվածաշնչի հունարեն եւ ռուսերեն թարգմանութիւնները (ինչ խոսք, ունենալու դեպքում) եւս նայել՝ համոզվելու համար, որ տվյալ կառույցը ներգործական է⁷: Այո՛, միանգամայն իրավացի է Պարույր Սեւակը՝ նկատելով. «Հայոց լեզուն որբի գլուխ չէ, որի վրա դալլաքութիւն սովորեն»: Նկատենք նաեւ, որ գրախոսի դասընթացում մեր կողմից բերված միադիմի կաղապարի մասին անդրադարձ կա 136-րդ եւ 152-րդ էջերում, որտեղ անցյալ կամ վաղակարար-հարակարար դերքայ + է/էր/իցէ կապակցութիւնը թուրիմացաբար համարվում է դիմավոր բայի եզակի 3-րդ դիմային ձեւ, մինչդեռ այն խոնարհման հարացույցից դուրս միադիմի կապակցութիւն է, չի խոնարհվում, ասել է՝ հակադրվող եզրեր չունի:

5. Հետաքրքիր է նաեւ՝ այդ ո՞ր չգրված օրենքով է գրախոսը որոշում, որ «պարապիսանի ընկալաւ»-ը նշանակում է «պատասխան ստացվեց»,

⁷ Հմմտ. հուն. ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν στασιαστῶν δεδεμένος οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν (Եվ կար Բարաբբաս կոչեցյալը՝ բանտարկված (բառացի՝ կապված) ապստամբների հետ, որոնք խռովության ժամանակ սպանություն էին գործել) եւ ռուս. Тогда был в узах некто, по имени Варавва, со своими сообщниками, которые во время мятежа сделали убийство.

իսկ «պատասխան ստացավ»-ը, ինչպես որ մենք ենք թարգմանել, համարում է սխալ: Ասելիքս փորձեմ առավել հստակ ձևակերպել. իրոք, գրաբարում պարասխանի-ն եւ՝ ուղղականի ձեւ է, եւ՝ հայցականի, սակայն գրախոսը որտեղի՞ց է հասկացել, որ ընկալաւ-ը տվյալ դեպքում «ստացվեց» է նշանակում եւ ոչ թե «ստացավ»: Մի՞թե նա չգիտի, որ ընկալաւ-ը միայն «ստացվեց» չի նշանակում, այլ նաեւ «ստացավ»: Չէ՞ որ ընկալաւ բառաձեւն իր նախասիրած «բուն անկանոն» բայերից է սերվել (ընդ+ու-նիւմ- ընդ+կալալ), ավելին՝ իր չսիրած կրկնասեռ բայերի շարքից է եւ այդ իսկ պատճառով կարող է նշանակել թե՛ «ստացավ» եւ թե՛ «ստացվեց», որովհետեւ թեեւ ներգործական սեռի բայ է, բայց միայն կրավորաձեւ է խոնարհվում: Եվ վերջապես, ստորեւ բերվող արդի հայերենյան ո՞ր նախադասութեանը կարելի է նախապատվութիւն տալ՝ «Նա մարդ ուղարկեց ընկերոջ մոտ եւ պատասխան արացավ»-ի՞ն, թե՞ «Նա մարդ ուղարկեց ընկերոջ մոտ, եւ պատասխան արացվեց»-ին: Մեր կարծիքով՝ առաջինին, եւ այդ մոտեցմամբ էլ թարգմանել ենք: Եթե գրախոսը երկրորդ տարբերակն է նախընտրում, դա իր գործն է, բայց երբեք չի կարող ապացուցել, որ մեր թարգմանութիւնը սխալ է:

6. Իսկ ի՞նչ կասեք, երբ գրախոսը «Եւ մանաւանդ եւ գաղանք իսկ, զոր ասեն՝ թէ ի չարէ արարչէ եղեալ են, ցուցանեն, թէ չեն ուստեք՝ այլ յերկրէ, այնու, զի յերկրէ կերակրին և ի նմա քնակեն, և անդրէն ի նոյն շրջեալ հողանսն» կառույցի (էջ 385)՝ մեր կողմից ընդգծված երկրորդականները միջոցի անուղղակի խնդիրներ չի համարում: Ահա թե ինչ ձևակերպում ենք գտնում այդ մասին. «Երկրորդական նախադասութիւնը (իրականում, սակայն, գրանք երեքն են, երեքն էլ՝ ընդգծված – Գ. Խ.) միջոցի խնդիր չէ»: Սա դեռ վերջը չէ. նրա կարծիքով միջոցի խնդիր է գլխավոր նախադասութեան այնու-ն, որը «զի յերկրէ կերակրին և ի նմա քնակեն, և անդրէն ի նոյն շրջեալ հողանսն» երկրորդական նախադասութիւնների «բացահայտյալն է»: Բան հասկացա՞ք:

7. Եվ վերջին հարցը՝ բերված փաստերը գրախոսի կողմից վրիպում-նե՞ր են, վրիպակնե՞ր, չիմացութիւն (տգիտութիւն չենք ասում), թե՞ ավելի վատ բան...

Ինչեւիցե:

Գրախոսութեան մեջ ակնարկ կա նաեւ մեր՝ իբրեւ թե երկարաբանելու մասին, մինչդեռ դրա փոխարեն գրախոսը նախ՝ չի պատկերացրել, որ երկարաբանել-ը չեզոք սեռի բայ է (գուցե իր նախասիրած արդի հայերենյան բառարանն օգնեք) եւ սխալմամբ գործածել է ուղիղ խնդրի հետ. «Ուրեմն՝ ավելորդ է նշված կաղապարով երկարաբանել այս կառույցնե-

րը» (գրախոսություն, էջ 149), երկրորդ՝ առանց այն էլ ոչ կարճ «Պարտ է մեզ, ասէ, այսպիսով բարեխառնութեան օգոց եւ մաքրութեան ջուրց եւ երկրի քաղաք եւ արքունիս շինել բնակութեան» նախադասություններ թարգմանել է «Այսպիսի բարեխառն կլիմայում (բառացի՝ օդերի մէջ), մաքուր ջրերի երկրում մենք պետք է շինենք քաղաք եւ արքունիք բնակության համար» ձեւով (էջ 153), սակայն դրանով չի բավարարվել, այլ, ինչպես տեսնում ենք, փակագծերում հավելել է մի ներդրյալ արտահայտություն, ըստ որի՝ թյուրիմացաբար կարծում է, թե բնագրում բառացի առկա է օդերի մէջ քերականական իմաստ: Սակայն ո՞վ չգիտի, որ նշված իմաստը կարող է արտահայտել յօդս կապական կապակցությունը, բայց ոչ երբեք օդոց բառաձեւը (թե այն ո՞ր հոլովով է դրված, թող ինքը որոշի): Ավելին՝ գրախոսը, իր իսկ ոճով ասած, պետք է այսպիսում՝ը բերեր այսպիսում ձեւով, ինչպես որ բնագրում է, եւ թարգմանելիս չպիտի անտեսեր ասէ (=ասում է) միջադաս հեղինակի խոսքը, այսինքն՝ պիտի ունենար «Մենք պիտի, ասում է,» տիպի նախադասություն:

Երկարաբանելուց խուսափելու նպատակով «Առին նոքա հրաման ի Տեառնէ» (էջ 160) նախադասությունը պիտի թարգմանել ոչ թե «Նրանք հրաման ստացան տիրոջից (աստծուց)», այլ հնարավորինս կարճ՝ «Նրանք հրաման ստացան Տիրոջից», եւ վերջ, «.... այլ զոր արքն կամիցին»-ը (152) պիտի թարգմանել ոչ թե «....տղամարդիկ [ուս որ] կամենան», այլ առանց ձեւավոր փակագծերի եւ որ թարմատարի՝ «...տղամարդիկ ում կամենան», ինչպես պահանջում է բնագիրը:

Կարդացի պիտի թարգմանել ոչ թե անվանում էի (էջ 175), այլ ինչպես որ ճիշտ է՝ անվանեցի: Այսպես նաեւ՝ ոչ թե «.... մարմնավորները իրենց կերպարանքները փոխեն » (155), այլ ձեւավոր փակագծերում՝ «մարմնավորները [իրենց] կերպարանքները փոխեն» եւ այլն:

Գրախոսը մեր ձեռնարկի գրաբար տեքստը մեկնաբանելիս բառիմաստի բացատրության համար հղում է անում է. Աղայանի «Արդի Հայերենի բացատրական բառարանին»՝ խորհուրդ տալով տողերիս հեղինակին ու գրքիս խմբագիրներին այդպես առաջնորդվել գրաբար սովորելիս ու սովորեցնելիս, սակայն ավելի լավ կլինի՝ գրախոսն իր ուսանողներին գրաբար սովորեցնելիս գոնե մեկ-մեկ ուղղորդի դեպի Հայկազյան բառարան, որի կարիքն ինքն էլ ունի: Բացատրենք՝ ինչու: Փոխանակ 11 տողերում միայն բառի մասին անհարկի խրատներ կարդալով՝ գրախոսն ընդամենը կարող էր բառի առաջին բացատրությունը պարզապես սխալ համարել եւ դրանով սահմանափակել իր ներքին ցնծությունը, ինչը չի արել, այլ դրա փոխարեն զուր է տվել երեւակայությունը՝ միաժամանակ անցնելով

ակադեմիական բարեփոխությունն սահմանները: Մինչդեռ իրականում (իր բառերով իսկ ասած, «բառարան ունենալու դեպքում») նա ընդամենը պետք է բացեր նախ Հայկազյան բառարանը եւ կտեսներ, որ միայն բառը նշանակում է նաեւ «արոր» եւ նույնիսկ «խոփ» (սրանով կցրվեր գրախոսին համակած այն կասկածը, թե ինչպես կարող է մաճը եւ՝ փայտ լինել, եւ՝ երկաթ), ապա պետք է բացեր նաեւ Մալխասյանցի անտեսված քառահատորը եւ դարձյալ կտեսներ, որ միայն բառը «գութան», «արոր» էլ է նշանակում, իսկ գութանի երկաթյա լինելու հարցը նույնպես, կարծում ենք, քննարկման ենթակա չէ: Դրանից հետո միայն գրախոսը կարող էր եզրակացնել, որ եթե Աղայանի բառարանում տվյալ բառիմաստի վերաբերյալ հիշատակություն չկա, ապա դա դեռ չի նշանակում, որ այդ բառիմաստն առհասարակ չկա, այլ որ դա տվյալ բառարանի թերությունն է եւ մեր օրերում ապրող նրանց, ովքեր չգիտեն, որ՝ ա) միայն չպատմականորեն նաեւ «խոփ» է նշանակում, բ) մի շարք բառեր թարգմանելիս պետք է օգտվել ոչ թե արդի հայերենի բառարաններից, այլ Հայկազյանից, ինչպես այդ բանում համոզվեցինք նաեւ գրախոսի՝ կողմնակալություն բառի թարգմանության առիթով:

Այնպես որ, ծիծաղելի չէ, երբ միայն իրականում եւ՝ «արորի կոթ» է նշանակում, եւ՝ «խոփ», եւ՝ «արոր», եւ՝ «գութան», ինչպես որ ծիծաղելի չէ (հարկավոր է տխրել), երբ գրախոսը չի տարբերում և-ը կալի-ից: Այսպես՝ 196-րդ էջում նա փորձում է տալ գլխավոր նախադասության սահմանումը. «Գլխավոր է կոչվում ստորադասական նախադասության այն բաղադրիչ նախադասությունը, որն ունի՝ ա) երկրորդական նախադասություն, եւ բ) որի որեւէ անդամն արտահայտված է երկրորդական նախադասությամբ» (196): Իրականում, սակայն, պետք է սահմաններ հետեւյալ ձևով (ուղղորդություն դարձրեք ընդգծված միավորներին)՝ «Գլխավոր է կոչվում բարդ ստորադասական նախադասության այն բաղադրիչ նախադասությունը, որն ունի՝ ա) երկրորդական նախադասություն, կամ բ) որի որեւէ անդամն արտահայտված է երկրորդական նախադասությամբ»:

Ավելի վատ եւ ծիծաղելի չէ (հարկավոր է տխրել), երբ գրախոսը չգիտի, որ զի-ն «ինչո՞ւ» է նշանակում եւ ոչ թե՝ «ինչպե՞ս», հետեւաբար «Եւ զի՞ մի ըստ միոջէ թուեմ» նախադասությունը պետք է թարգմաներ ոչ թե «Եվ ինչպե՞ս մեկ առ մեկ թվեմ», այլ՝ «Եվ ինչո՞ւ մեկ առ մեկ թվեմ» (185), ինչպես որ կանեին մասնագետները:

Լավ է, որ գրախոսը փոթաշաճանքին փնտրել ու գտել է վրիպակներ (չնորհակալ ենք), սակայն շատ վատ է, բայց ծիծաղելի չէ, որ այդ շար-

քում տեղ է տվել, օրինակ, նժոյգ բառի նժուգի դասական թեք ձևին (գուցե Հայկազյան բառարանն օգնեք):

Առավել վատ է եւ ծիծաղելի, որ գրախոսը չեզոք սեռի բայով արտահայտված կառույցում ներգործման խնդիր է «Հայտնաբերել». «Ընդ իշխանութիւնս ամպարչտաց հեծեն արդարք» (177) նախադասության ընդգծված անդամը նա դիտում է ներգործման խնդիր (հետաքրքիր կլինե՞ր այս նախադասությունը փոխակերպել ներգործականի)...

Ամփոփենք:

1. Ինչ խոսք, գրախոսի՝ մեր ձեռնարկի առնչությամբ ուշադրություն արժանի մեկ-երկու դիտարկումներ կան, որոնք մենք հաշվի կառնենք (հատկապես վրիպակները), սակայն արված դիտողությունների ու, այսպես կոչված, խորհուրդների մեծ մասը, ինչպես նկատելի է, քննության չի դիմանում:

2. Պարզվում է, սակայն, որ գրախոսի գրաբարի դասընթացը նույնպես գերծ չէ թերություններից ու սխալներից, սակայն դրանց բոլորին կանդրադառնա՞նք, երբ մեզ չխանգարի մեր ամենամեծ թշնամին՝ ժամանակը, իսկ տվյալ դեպքում՝ նմանատիպ արձագանքի համար նախատեսված սահմանափակ ծավալը նույնպես:

3. Բավարարվենք այսքանով՝ նկատելով, որ գրախոսելիս կամ բանավիճելիս չի կարելի ամենագետի կեցվածք ընդունել, սեփական սխալներն ու, մեղմ ասած, թերացումները չըջանցելով՝ այլոց մեծ կամ փոքր ձեռքբերումը կամ առաջընթացը չգնահատել, համակվել նույնիսկ չեղած սխալը կամ թերությունն ի ցույց դնելու մարմաջով:

Ինչեւիցե:

Ավարտենք գրախոսի՝ «Գրաբարի դասընթաց» ուսումնասիրական գրքում տողերիս հեղինակին հասցեագրված սրտառուչ մեջբերմամբ. «Էդուարդ Մկրտչյանից բազմահմուտ լեզվաբան, նվիրյալ գիտնականի եւ ռեկտորի, պատվարժան անձի եւ շիտակ գործընկերոջ տիպար, պրոֆեսոր Գուրգեն Խաչատրյանին՝ ջերմ ու հեռահար ցանկություններով եւ մաղթանքներով»: Ստորագրված է 15.10.2008:

